

Waldemar Graczyk

(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-8057-8368>

e-mail: waldemar-graczyk@wp.pl

Proweniencje kapituł katedralnej płockiej i kolegiackiej
w Pułtusku – zaginionego zespołu inkunabułów
Biblioteki Seminaryjnej w Płocku

*Provenance of the Plock Cathedral and Pultusk Collegiate Chapters
of the Lost Set of Incunabula of the Seminary Library in Plock*

ABSTRACT

The cathedral chapter in Plock and the collegiate chapter in Pułtusk, were among the most important institutions of religious and intellectual life of the Plock diocese. Their role in the development of religious and intellectual life in the Middle Ages is evidenced by the preserved incunabula, kept until the Second World War in the Seminary Library in Plock. In total, by 1939, fourty-four incunabula had the provenance of the cathedral chapter, while other – of the collegiate chapter. They found their way into the chapter collection thanks to donations or legacies. The most frequent donors were bishops or

PUBLICATION INFO				
			 e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Waldemar Graczyk, the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, 1/3 Wóycickiego Street, building 23, Warsaw 01-938, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw				
SUBMITTED: 2024.01.04	ACCEPTED: 2024.03.16		PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

canons of both chapters. The analysis of the books' content allows us to conclude that the possessed incunabula, donated to the chapters, reflected the mindset of their owners, their intellectual interests and often helped them in their pastoral work.

Key words: incunabula, provenance, cathedral chapter, collegiate chapter, Płock, Pułtusk

STRESZCZENIE

Kapituły katedralna w Płocku oraz kolegiacka w Pułtusku należały do najważniejszych instytucji życia religijnego oraz umysłowego diecezji płockiej. O ich roli dla rozwoju życia religijnego i umysłowego w średniowieczu świadczą zachowane inkunabuły, przechowywane do II wojny światowej w Bibliotece Seminaryjnej w Płocku. W sumie do 1939 r. 44 inkunabuły miały proveniencję kapituły katedralnej, a 10 kolegiackiej. Do zbiorów kapitulnych trafiały dzięki darowiznom lub legatom testamentowym. Najczęściej ofiarodawcami byli biskupi lub kanonicy obu kapituł. Analiza treściowa ksiąg pozwala na stwierdzenie, że posiadane, a następnie ofiarowywane kapitułom inkunabuły odzwierciedlały umysłowość ich właścicieli, zainteresowania intelektualne, a często służyły pomocą w pracy duszpasterskiej.

Słowa kluczowe: inkunabuły, proveniencje, kapituła katedralna, kapituła kolegiacka, Płock, Pułtusk

Księgozbiór historyczny Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku odzwierciedla tragiczne losy całego narodu polskiego od ostatniego rozbioru Polski w 1795 r., poprzez skutki upadku powstania styczniowego, bezmyślne grabieże dokonywane po 1864 r., aż do dramatycznego końca Biblioteki w 1941 r. Obecny jej zasób stanowią księgi o różnorodnej proveniencji. Duża jego część pochodzi z dubletów Biblioteki Seminaryjnej w Sandomierzu, z zakupów antykwarycznych oraz z legatów testamentowych księży bibliofilów. Nieliczne księgi, które przed II wojną światową były w Bibliotece Seminaryjnej i szczęśliwie ocalały w dziejowej zawierusze, stanowią znikomą część historycznego zbioru. Składa się on z ksiąg pochodzących z terenu niemal całej Rzeczypospolitej, z wielu instytucji kościelnych z obszaru diecezji płockiej i z samego Płocka¹. Przed 1939 r. księgozbiór seminaryjny płocki zaliczany był do znakomitszych w Polsce, stając się przedmiotem zainteresowania wielu wybitnych polskich historyków, między innymi Adama Vetulaniego. W 1937 r. prowadził badania nad zespołem książek XV–XVIII w. Kazimierz Piekarski. Wśród spisanych przez niego zasobów bibliotecznych znalazł się zespół inkunabułów przechowywanych do II wojny światowej w Bibliotece Seminarium Duchownego w Płocku. Spis sporządzony

¹ W. Graczyk, J.M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, s. 15–16.

przez Piekarskiego został później opatrzony tytułem: *Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939 roku i szczęśliwie ocalał z zawieruchy wojennej*². Wkrótce potem, 9 grudnia 1939 r., Niemcy zajęli budynki Seminarium Duchownego, w tym również Bibliotekę³. Na początku 1940 r. do Płocka przyjechała trzyosobowa komisja niemieckich ekspertów w składzie: dr Kurt Forstreuter i dr Hein z Państwowego Archiwum w Getyndze oraz dr Diesch, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu, w celu oceny wartości zbiorów Biblioteki i Archiwum Diecezjalnego. Na mocy decyzji tej komisji zbiory biblioteczne i archiwalne miały zostać zabezpieczone i przewiezione do Królewca. Organizacją transportu zajęło się SS. Wiosną 1941 r. najcenniejsze zbiory Biblioteki załadowano do skrzyń, po czym wywieziono do Sierpca, a stamtąd koleją do Królewca⁴. Wśród wywiezionych druków znalazł się cały zasób inkunabułów liczący 386 tytułów. Była to kolekcja duża i cenna. Inkunabuły znajdujące się do 1941 r. w Bibliotece Seminaryjnej w Płocku pochodziły w znacznej mierze z instytucji diecezjalnych, w tym z kapituł: katedralnej i kolegiackiej w Pułtusku.

Kapituła katedralna w Płocku oraz kolegiacka w Pułtusku należały do najważniejszych instytucji życia religijnego oraz umysłowego w diecezji płockiej od średniowiecza po kres pierwszej Rzeczypospolitej. Od XII w. przy katedrze płockiej powstała szkoła oraz skryptorium. W tym czasie widoczny jest już rozwój biblioteki katedralnej, który zazwyczaj łączy się z pontyfikatami Szymona⁵, Aleksandra z Malonne oraz Wenera⁶. Niestety nie zachował się żaden średniowieczny inwentarz biblioteki katedralnej w Płocku, co nie oznacza, że takowych nie sporządzano.

² *Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939 roku*, przechowywane w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie (Zakład Starych Druków, bez sygn.) [dalej: Rejestracja].

³ M.M. Grzybowski, *Biblioteka Seminarium Duchownego od 1710 do 1990*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003, s. 97.

⁴ S. Sawicka, *Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rękopisów iluminowanych*, Warszawa 1952, s. 43; M.M. Grzybowski, *Biblioteka Seminarium Duchownego od 1710 do 1990*, w: *Biblioteka*, s. 97–98.

⁵ Szymon (przed 1109–1129); Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 125–126; A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, 7, s. 329; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 30; M.M. Grzybowski, L. Zygmier, *Episkopat płocki w latach 1075–2015*, Płock 2015, s. 27–28.

⁶ Aleksander z Malonne (1129–1156), Werner (1156–1170); T. Żebrowski, *op. cit.*, s. 30–31; M.M. Grzybowski, L. Zygmier, *Episkopat płocki w latach 1075–2015*, Płock 2015, s. 29–34.

Dopiero w 1398 r. biskup Jakub z Korzkwi⁷ wydał na synodzie diecezjalnym przepis *De officio custodis*, dotyczący uporządkowania biblioteki i korzystania z jej zbiorów. Bez specjalnego zezwolenia ordynariusza kustosz miał prawo wypożyczać do domu rękopisy tylko *studii causa* i to jedynie członkom kapituły oraz duchownym związanym z katedrą na z góry ustalony czas⁸. W ciągu wieków wielu biskupów płockich oraz kanoników legowało swoje zbiory, np. bp Erazm Ciołek, bp Piotr Dunin Wolski, kanonicy katedry płockiej: Mikołaj z Mirzyńca, Dersław z Karnic czy Mikołaj Bartnicki⁹. Od połowy XV w. obserwuje się wzrost znaczenia Pułtusza, zwłaszcza odkąd bp Paweł Giżycki 5 II 1449 r. erygował kapitułę kolegiacką w tym mieście¹⁰.

Przez pryzmat księgozbioru historycznego, a zwłaszcza zasobu książki XV-wiecznej Biblioteki Seminaryjnej w Płocku do chwili jego wywózki przez Niemców w 1941 r. można wiele powiedzieć na temat kultury umysłowej środowiska mazowieckiego tak katedry płockiej, jak i kolegiaty pułtuskiej; kontaktów z innymi dzielnicami Polski, a przez fakt importu książki o charakterze naukowym (pragmatycznym) również z uznanymi oficynami europejskimi. Fakt obecności książki z różnych dziedzin wiedzy świadczył o rozległości kontaktów naukowych, możliwościach materialnych środowiska, odbywaniu już coraz liczniejszych podróży, z których przywożono wszelkie „potrzebne” i często niezbędne księgi do dalszej nauki i praktyki zawodowej.

Zachowany zbiór 54 XV-wiecznych druków znajdujących się przed 1941 r. w Bibliotece Seminaryjnej w Płocku pod wieloma względami należał do interesujących, dotyczy to zarówno autorów dzieł, jak i dziedzin wiedzy, jakie reprezentowali, wpisów proveniencyjnych, oficyn wydawniczych, z których pochodziły księgi, czy opraw. Jeśli chodzi o przynależność do zasobów kapituł katedralnej i kolegiackiej w Pułtusku, to na łącznie 54 inkunabuły 44 zawierały proveniencję kapituły katedralnej, a 10 kolegiackiej. Do księgozbiorów bibliotek katedralnej lub kolegiackiej w Pułtusku dzieła trafiały najczęściej dzięki darowiznom lub legatom

⁷ Jakub z Korzkwi, h. Syrokomla (ok. 1350–1425); L. Zygmunt, *Biskup Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla (ok. 1350–1425)*, Toruń 2020; S. Zachorowski, *Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396–1425*, Kraków 1915; T. Żebrowski, *op. cit.*, s. 48–51; L. Zygmunt, *Wykształcenie uniwersyteckie biskupów płockich w wiekach XIV–XV*, „Roczniki Historyczne” 1999, 65, s. 79.

⁸ A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, 7, s. 338.

⁹ W. Graczyk, *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności*, w: *Biblioteka*, s. 7–71.

¹⁰ W. Graczyk, *Paweł Giżycki, biskup płocki (1439–1463)*, Płock 1999, s. 78–79.

testamentowym. Najczęściej ofiarodawcami byli biskupi lub duchowni, kanonicy kapituł.

DAROWIZNY I LEGATY TESTAMENTOWE NA RZECZ BIBLIOTEKI KATEDRALNEJ W PŁOCKU

Jedną z pierwszych udokumentowanych źródłowo darowizn na rzecz Biblioteki Katedralnej w Płocku był legat Mikołaja Bartnickiego zmarłego w 1516 r. Był kanonikiem płockim, kantorem w kapitule katedralnej płockiej, a także oficjałem płockim. W latach 1497–1498 był też administratorem diecezji płockiej po śmierci bp. Piotra z Chotkowa¹¹. Łącznie legował on kapitule 15 ksiąg¹². Przed II wojną światową w zasobie biblioteki seminarium płockiego, będącej spadkobiercą biblioteki katedralnej, Kazimierz Piekarski odnotował cztery inkunabuły z proveniencją Mikołaja Bartnickiego: 1. *Bertachinus Ioannes, Repertorium iuris utriusque. P. I–III. Milan: Leonardus Pachel and Uldericus Scinzenzeler, for Petrus Antonius de Castellione, 1485–86*¹³; 2. *Corpus iuris civilis, Novellae constitutiones; Libri feudorum; Codicis libri X–XII. Basel: Michael Wenssler, 29 Nov. 1478*¹⁴; 3. *Gambilionibus, Angelus de, Lectura super Institutionibus. Venice: Andreas Calabrensis, Papiensis, 8 Apr. 1490*¹⁵; 4. *Panormitanus de Tudeschis, Nicolaus, Lectura super V libris Decretalium. Basel: [Johann Besicken], 1480–81. Vol. I–VI*¹⁶. Wszystkie zawierają zagadnienia prawne, co jest w pełni zrozumiałe z racji sprawowanego przez Mikołaja Bartnickiego urzędu oficjała. O tym, że był posiadaczem księgi, świadczy zachowany zapis proveniencyjny tej samej treści: *Nicolai Bartnickij* umieszczony na wszystkich zachowanych odnotowanych inkunabułach. Jak wspomniano wyżej, legat obejmował 15 ksiąg, wśród których znajdowały się dwa pontyfikały po biskupie Piotrze z Chotkowa i jego sufraganie Michale z Raciąża oraz dzieło etyczne *De errore philosophorum in ethicis*¹⁷.

Z księgozbioru Piotra Lubarta (ok. 1470 r. – 20 XII 1530 r.), sufragana płockiego, profesora teologii w uniwersytecie w Krakowie, bibliofila, do

¹¹ W. Mąkowski, *Bartnicki Mikołaj (zm. 1516)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 318–319; W. Graczyk, *Biblioteka*, s. 21.

¹² W. Graczyk, *Biblioteka*, s. 21.

¹³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *The lost collection of Incunabula of the Seminary Library in Płock*, Warsaw 2023, nr 79; BN, *Rejestracja*, poz. 573 (p. I); poz. 574 (p. III).

¹⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 156; BN, *Rejestracja*, poz. 581.

¹⁵ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 177; BN, *Rejestracja*, poz. 592a.

¹⁶ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 309; BN, *Rejestracja*, poz. 473.

¹⁷ W. Graczyk, *Biblioteka*, s. 21.

biblioteki katedralnej trafiło w 1541 r. siedem inkunabułów: 1. *Avicenna, Metaphysica* [Latin]. Ed: Franciscus de Macerata and Antonius Fracantianus. [Venice: Bernardinus Venetus, de Vitalibus, for Hieronymus de Durantibus, 26 Mar. 1495]¹⁸; 2. *Albertus Magnus, Metaphysica*. Venice: Johannes and Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, 18 Dec. 1494¹⁹; 3. *Albertus Magnus, Summa de creaturis*. Venice: Simon de Luere, for Andreas Torresanus, de Asula, 19 Dec. 1498; 16 Feb. 1498/99²⁰; 4. *Ioannes de Fonte, Compendium quattuor librorum Sententiarum Petri Lombardi*. [Augsburg: Günther Zainer, 1475–76]²¹; 5. *Hugo de Sancto Victore, De sacramentis Christianae fidei*. Strassburg: [Printer of the 1483 *Jordanus de Quedlinburg* (Georg Husner)], 30 July 1485²²; 6. *Hugo de Sancto Victore, De sacramentis Christianae fidei*. [Augsburg: Günther Zainer, about 1477]²³; 7. *Thomas de Argentina, Scripta super quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi*. Ed: Pallas Spangel. Strassburg: Martin Flach (printer of Strassburg), 1490²⁴. Świadczą o tym zachowane zapisy proveniencyjne: 1. *Liber M[a]gist[r]i Petri de Crac[ovia]* [XVI w.] 2. [Płock Kapituła. Kartka „24”] – na dziele Avicenny, *Metafizyka*²⁵; czy 1. *Iste liber datus est ad librariam theologorum maioris Collegij artistarum per venerabilem virum M[a]gistrum Iacobum de Gosthijnyn Sacrae Theol[ogiae] proffesorem. Oretur pro eo. Ad usum M[a]gistr[o] Petro de Crac[ovia] [...] ad vitam* [XVI w.] 2. [Zapewne kapit[uła] Pł[ocka]] – na dziele Jana de Fonte, *Compendium* [...] ²⁶.

Według zapisu w aktach kapituły płockiej z 1541 r. wykonawca testamentu Piotra Lubarta, kustosz kapituły katedralnej Melchior Sobek, przekazał kapitule dar Piotra i Stanisława Lubartów, na który składało się 50 ksiąg. Do Płocka trafiła tylko część legatu, gdyż reszta ksiąg pozostała w Bibliotece *Colegium Maius* w Krakowie²⁷. Proweniencję Piotra Lubarta miały też inkunabuły, które zanim trafiły do Biblioteki Seminaryjnej w Płocku, wcześniej znajdowały się w posiadaniu różnych osób lub instytucji kościelnych. Dzieło Augustyna, *Explanatio Psalmorum*. Basel: Johann Amerbach, 1497²⁸, było najpierw w posiadaniu sufragana płockiego

¹⁸ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 44; BN, *Rejestracja*, poz. 348.

¹⁹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 9; BN, *Rejestracja*, poz. 347.

²⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 10; BN, *Rejestracja*, poz. 369.

²¹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 248; BN, *Rejestracja*, poz. 372.

²² J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 230; BN, *Rejestracja*, poz. 370.

²³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 231; BN, *Rejestracja*, poz. 371.

²⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 378; BN, *Rejestracja*, poz. 396.

²⁵ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 44; BN, *Rejestracja*, poz. 348.

²⁶ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 248; BN, *Rejestracja*, poz. 372.

²⁷ Archiwum Diecezjalne Płockie [dalej: ADP], *Acta Capituli Plocensis ab anno 1538–1652*, sygn. 5, k. 80; W. Graczyk, *Biblioteka*, s. 23.

²⁸ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 34; BN, *Rejestracja*, poz. 433.

Piotra Lubarta, następnie kanonika katedralnego płockiego Jeżewskiego, by w XVIII w. trafić do klasztoru franciszkanów reformatów w Płocku, a stąd do Biblioteki Seminarium Duchownego. Informują o tym zachowane zapisy proveniencyjne: 1. *Liber M[a]gis[tri] Petri Lubarth de Crac[ovia] Sacrae Theologiae Proffessoris ad Sanctam Annam Plebani Anno D[omi]ni 1510 comparatus* (naklejka); 2. *Hic liber post fata p[hilosophiae] d[octoris] Ill[ustris]si mi M. Jeżewski Can[onici] Cath[edralis] Ploc[ensis] donatus est conventui Plocen[si] P[atrum] Reformat[orum] 1768 oretur pro eo*; 3. *Płock Sem[inarium] VIII.1.30.* – piecz. [I poł. XX w.]²⁹. Z kolei dzieło św. Bernarda, *Sermones de tempore et de sanctis et de diversis*. [Speyer]: Peter Drach, [pomiędzy 31 sierpnia 1481 r. a 1482 r.]³⁰, trafiło do Wawrzyńca Goślickiego (ok. 1530 r. – zm. w 1607 r.), komendarza kościoła św. Marcina w Poznaniu, opata komendatoryjnego klasztoru cystersów w Oliwie i kanonika płockiego³¹, następnie do ks. Wojciecha Dąbrowskiego z Pacyny, a na końcu do biblioteki seminaryjnej. Wędrówkę księgi oddają zapisy proveniencyjne: 1. *Petri suffraganei Plocen[sis] sum* [I poł. XVI w.]; 2. *Patris Alberti Dąbrowij Paczynensis sum. Datus post mortem Laurentii Goślicki 1607; Anno D[omi]ni 16 duo decimo [1612] 2 Junij P[ate]r Albertus Dąbrowius actu[s] Presbyter Paczynensis me possidet altaris S[ancti] Adalberti Posn[ani]ae m[anu] p[ro]p[ria]*; 3. *Superexlibris XVIII w. „D.7”*³².

Siedem inkunabułów, które odnotował Kazimierz Piekarski w Płocku przed II wojną światową, miały proveniencję Łukasza z Wilkanowa, kanonika warszawskiego i doktora obojga praw, pochodzącego z ziemi wyszogrodzkiej w diecezji płockiej³³. Były to: 1. *Bartolus de Saxoferrato, Super secunda parte Codicis*. Venice: Nicolaus Jenson, 7 May 1478³⁴; 2. *Bartolus de Saxoferrato, Super prima parte Digesti novi. Add: Repetitio legis „Caesar. De publicanis”*. Venice: Nicolaus Jenson, 1478³⁵; 3. *Bartolus de Saxoferrato, Super secunda parte Digesti novi*. Venice: Nicolaus Jenson, [after 21 Mar.] 1478³⁶; 4. *Bartolus de Saxoferrato, Super prima et secunda parte Digesti veteris*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 76; BN, *Rejestracja*, poz. 399.

³¹ E. Ozorowski, *Goślicki Wawrzyniec, h. Grzymała (ok. 1530–zm. 1607)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 561–563.

³² *Ibidem*.

³³ E. Kobylińska, *Przyczynek do biografii Łukasza z Wilkanowa, doktora obojga praw i teologii (XV/XVI wiek) i dziejów jego księgozbioru*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, 51, s. 243–258.

³⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 60; BN, *Rejestracja*, poz. 567 (t. II); współopr. z poz. 58

³⁵ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 62; BN, *Rejestracja*, poz. 565.

³⁶ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 64; BN, *Rejestracja*, poz. 566.

Venice: Nicolaus Jenson, 1477–78³⁷; 5. Bartolus de Saxoferrato, *Super prima parte Infortiati*. Venice: Johannes de Colonia and Johannes Manthen, 2 May 1477³⁸; 6. Bartolus de Saxoferrato, *Super secunda parte Infortiati*. Venice: Nicolaus Jenson, 1478³⁹; 7. Panormitanus de Tudeschis, Nicolaus, *Lectura super primo et secundo Decretalium*. [Venice]: Vindelinius de Spira, 1471–73. Vol. I–IV⁴⁰. Na wszystkich znajduje się identycznie brzmiący zapis proveniencyjny: 1. *Liber Lucae de Wylkanow* [XVI w.]; 2. *Kapit[ua] Płoc[ka]*, z tym że w przypadku kapituły zostały dopisane różne liczby: „63”, „83”, „84” – zapewne odnoszące się do miejsca na półce. Jak księgi z proveniencją Łukasza z Wilkanowa dostały się do biblioteki katedralnej? – być może za pośrednictwem jego brata Macieja, kanonika płockiego, archidiacona dobrzyńskiego, następnie płockiego⁴¹.

W wyniku legatu testamentowego z 1653 r. trafiły do biblioteki katedralnej księgi po kanoniku płockim Wojciechu Brzeskim⁴². Na podstawie rejestracji Kazimierza Piekarskiego do II wojny światowej w zasobie seminaryjnym znajdowały się cztery inkunabuły z proveniencją Wojciecha Brzeskiego. Są to: 1. *Iacobus de Voragine, Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica historia*. Basel: Nicolaus Kesler, 25 June 1486⁴³; 2. *Imitatio Christi. Add: Johannes Gerson: De meditatione cordis*. Strassburg: Martin Flach [printer of Strassburg], 1487⁴⁴; 3. *Petrus de Bergamo, Tabula operum Thomae Aquinatis*. Basel: Nicolaus Kesler, 1495⁴⁵; 4. *Speculum exemplorum*. Strassburg: [Printer of the 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner)], 4 Dec. 1495⁴⁶. O tym, że księgi znajdowały się w posiadaniu kanonika Wojciecha Brzeskiego, świadczą zachowane zapisy: *Albertus Stanislaus Brzesky a Nieborowo Ca[nonicus] Plocen[is]. Empt[us]* [XVII w.]⁴⁷ czy *Albertus*

³⁷ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 68; BN, *Rejestracja*, poz. 564.

³⁸ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 69; BN, *Rejestracja*, poz. 594.

³⁹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 71; BN, *Rejestracja*, poz. 568.

⁴⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 312; BN, *Rejestracja*, poz. 589 (P. II (1); poz. 592 (P. IV))

⁴¹ E. Kobylińska, *Przyczynek do biografii Łukasza z Wilkanowa, doktora obojga praw i teologii (XV/XVI wiek) i dziejów jego księgozbioru*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, 51, s. 246.

⁴² A.J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 481; W. Graczyk, *Stanisław Łubieński, pasterz, polityk i pisarz (1574–1640)*, Tyniec–Kraków 2005, s. 198–199; W. Graczyk, *Biblioteka*, s. 29; J.M. Marszalska, *Rozwój zainteresowań naukowych środowiska katedralnego płockiego w świetle zasobu XV-wiecznej książki*, w: *Postęp i zacofanie w kulturze Europy Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2015, s. 52–64.

⁴³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 243; BN, *Rejestracja*, poz. 409.

⁴⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 246; BN, *Rejestracja*, poz. 192.

⁴⁵ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 323; BN, *Rejestracja*, poz. 104.

⁴⁶ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 362; BN, *Rejestracja*, poz. 321.

⁴⁷ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 243; BN, *Rejestracja*, poz. 409.

*Stani[slaus] Brzeski a Nieborów*⁴⁸. Dzieło Piotra z Bergamo, *Tabula operum Thomae Aquinatis*, znajdowało się najpierw w posiadaniu archidiakona płockiego (od 1621 r.) i oficjała Pawła Biedkowskiego (zm. 19 XI 1632 r.)⁴⁹, o czym zaświadcza wpis: *Ex libris Pauli Biedkowski Phil[osophiae] Doc[toris] Dec[ani] Wysz[ogrodensis] par[ochi] Bodzanoviensis, Miszeviensis* [XVI/XVII w.]⁵⁰. Zapewne po śmierci archidiakona płockiego (1632) wszedł w jej posiadanie kanonik płocki Wojciech Brzeski, co potwierdza wpis: *Albertus Stanislaus Brzesky a Nieborowo canonicus Plocen[sis] m[anu] p[ro]p[ria]*, [XVII w.]⁵¹. O tym, że wyżej wymienione dzieła zostały włączone do zasobu katedralnego, informuje zapis: *Kapituła* [Płocka], umieszczony na przyklejonej kartce z przyporządkowaniem miejsca na półce.

Część inkunabułów ma tylko zapis proveniencyjny informujący o przynależności do zbioru katedralnego, np. na Biblii wydanej w typografii Antoniego Kobergera w 1485 r. odnotowano: *Kapit[uła] Płoc[ka]*. *Kartka „26”*⁵²; czy na dziele Bonifacego VIII, *Liber sextus decretalium*, pochodzącego z tej samej typografii Antoniego Kobergera z 12 III 1482 r., zapisano: *Kapit[uła] Płock[a]*. „*Kartka 69”*⁵³. Trudno więc odtworzyć drogę, jaką te inkunabuły trafiły do księgozbioru kapitulnego. Brak wcześniejszych proveniencji pozwala przypuszczać, że być może księgi znajdowały się w użytku szkoły katedralnej, która funkcjonowała przy katedrze od XII w.

PROWENIENCJE KAPITUŁY KOLEGIACKIEJ W PUŁTUSKU

Trzy niezwykle ważne akty prawne: wybudowanie kolegiaty, erygowanie kapituły kolegiackiej i utworzenie archidiakonatu, wystawione w połowie XV w. przez biskupa płockiego Pawła Giżyckiego, sprawiły, że Pułtusk stał się za jego rządów drugim co do ważności (po Płocku) miastem w diecezji. Nic więc dziwnego, że biskup w nim chętnie i często przebywał. Stąd też zaistniała potrzeba przebudowania dotychczasowej rezydencji biskupiej z drewnianej na bardziej trwałą i okazalszą – murywaną. Choć nie ma na to wyraźnych zapisów źródłowych, ale zważając na znaczenie, jakie odgrywał Pułtusk w planach religijno-kulturowo-gospodarczych biskupa Pawła Giżyckiego, z dużą dozą prawdopodobieństwa należy przyjąć, że został on wybudowany właśnie za jego rządów.

⁴⁸ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 246; BN, *Rejestracja*, poz. 192.

⁴⁹ W. Graczyk, *Stanisław*, s. 190.

⁵⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 323; BN, *Rejestracja*, poz. 104.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 102; BN, *Rejestracja*, poz. 510.

⁵³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 121; BN, *Rejestracja*, poz. 570.

Murowany zamek wzniesiono na planie prostokąta z czworoboczną wieżą. W późniejszych wiekach, szczególnie w XVI w., za rządów biskupów: Rafała Leszczyńskiego (1523–1527), Andrzeja Krzyckiego (1527–1535), a zwłaszcza Andrzeja Noskowskiego (1546–1567), był wielokrotnie przebudowywany⁵⁴. Kapituła kolegiacka pw. św. Marii Magdaleny w Pułtuskusku została erygowana 5 II 1449 r. W jej skład weszły 3 prałatury: prepozyt, archidiakon, dziekan oraz 10 kanonii⁵⁵.

Jak już zostało wyżej zaznaczone, w Rejestracji Kazimierza Piekarskiego odnotowano 10 inkunabułów z proveniencją kapituły kolegiackiej w Pułtuskusku. Niektóre z dzieł zanim trafiły do zasobu biblioteki kolegiaty pułtuskiej znajdowały się wcześniej w posiadaniu osób prywatnych. Przykładem są dzieła: *Biblia latina* [Basel]: Nicolaus Kesler, „24 kal. Novembris”, i.e. 9 Oct. or 24 Nov. 1487, która zanim trafiła do księgozbioru kapitulnego znajdowała się w posiadaniu najpierw doktora filozofii i teologii Mikołaja Rybieńskiego, a następnie Stanisława Grajewskiego, o czym świadczy zachowany wpis proveniencyjny: *Ex libris Nicolai Rybieński Philosophiae et Theol[ogiae] Moralis Doctoris Donatus a M[agnifico] D[omino] Stanislao Graiewski Phi[losophi]ae [...] A[nno] D[omini] 1651 mense Aprili*⁵⁶; także *Formularium instrumentorum ad usum Curiae Romanae*. Cologne: Heinrich Quentell, 31 Mar. 1500⁵⁷. Pierwszy z zachowanych wpisów informuje, iż księga znajdowała się najpierw w posiadaniu notariusza pułtuskiego Mateusza: *Mei Matthaei Pultovien[sis] No[ta]rij [...] [XVII w.]*, a później kapituły kolegiackiej: *V[e]n[era]bilis Capituli Pult[oviensis] Registr[um] [XVII w.]*⁵⁸.

Dwóch wcześniejszych właścicieli posiadało dzieło Fryderyka Mecenlochera, *Casus in terminis libri sexti decretalium*. Strassburg: Martin Flach (printer of Strassburg), 1490⁵⁹. Byli nimi najpierw Sebastian z Szydłowa, wikariusz w parafii Wyszyny, który zakupił dzieło za 25 groszy w 1557 r. (*Ego Sebastianus a Sijdlow vicarius pro tunc in Vijsynyemi hunc librum 25 gr[ossos]*

⁵⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10, z. 20, red. M. Omilanowska, J. Sito, Warszawa 1999, s. 89–90.

⁵⁵ ADP, sygn. 276a, *Bulla konfirmacyjna papieża Mikołaja V potwierdzająca erekcję i fundację kapituły kolegiackiej w Pułtuskusku*. Wystawiona w Rzymie 30 IV 1449 r. w trzecim roku pontyfikatu papieża; *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, w: *Archiwum Komisji Historycznej PAU*, t. 10, Kraków 1916, s. 311–319; M. Żywczyński, *Powstanie i cel kapituły pułtuskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1955, 2, s. 177–192; W. Góralski, *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtuskusku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1973, 26, s. 287–306; W. Graczyk, Paweł, s. 78.

⁵⁶ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 91; BN, *Rejestracja*, poz. 400.

⁵⁷ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 174; BN, *Rejestracja*, poz. 194.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 284; BN, *Rejestracja*, poz. 317.

Anno Salutis 1557). Zapewne drogą legatu przekazał je w niewiadomych okolicznościach Marcinowi Olszewskiemu⁶⁰. Dzieło o treści prawniczej było pomocą w wykonywaniu obowiązków duszpasterskich.

Bardzo lakoniczne wpisy proveniencyjne: Pułtusk [Kolegiata]⁶¹ oraz [Pułtusk] [dopisane później ołówkiem: Kap.]⁶² znajdują się na dziełach: *Biblia latina* [Basel]: Nicolaus Kesler, „24 kal. Novembris”, i.e. 9 Oct. or 24 Nov. 1487⁶³ – pierwszy z wymienionych, zaś drugi na *Liber sextus Decretalium*. Comm: Johannes Andreae, Dominicus de Sancto Geminiano. Add: Hieronymus Clarius. Ed: Sebastian Brant; Johannes Andreae: *Super arboribus consanguinitatis et affinitatis*; Clemens V: *Constitutiones; Decretales extravagantes communes selectae*. Ed: Sebastian Brant. Basel: Johann Froben and Johann Amerbach, 1 Dec. 1500⁶⁴. Na pozostałych dziełach umieszczono bardzo podobnie brzmiący zapis proveniencyjny: *Venerabilis Capituli Ecclesiae Collegiatae Pultoviensis* [XVII w.] na dziele: *Decretum*. Comm: Bartholomaeus Brixiensis and Johannes Teutonicus (Semeca). Ed: Sebastian Brant. Basel: Johann Froben and Johann Amerbach, 1 July 1500⁶⁵, lub z podaniem nazwiska kanonika pułtuskiego, który zapewne sporządzał inwentarz księgozbioru pułtuskiego: *Venerabilis Capitulae Ecclesiae Collegiatae Pultoviensis Registratio Stanislaus Kolkowski Canonici Pultoviensis manus propria*. Stanisław Kołakowski kanonię fundi Szyszyce uzyskał w 1670 r., zmarł w 1695 r.⁶⁶ Prawie taka sama formuła zapisu proveniencyjnego została przez niego umieszczona na dziełach:

1. Meckenlocher Fridericus, *Casus in terminis libri sexti decretalium*. Strassburg: Martin Flach (printer of Strassburg), 1490 – *Venerabilis Capitulae Ecclesiae Collegiatae Pultoviensis Registratio Stanislaus Kolkowski Canonici Pultoviensis manus propria*⁶⁷;

2. Milis, Ioannes Nicolaus de, *Repertorium juris*. [Rome: Ulrich Han (Udalricus Gallus) and Simon Nicolai Chardella, de Lucca, 1471–74] – *Venerabilis Capitulae Ecclesiae Collegiatae Pultoviensis Registratio*

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 91; BN, *Rejestracja*, poz. 400.

⁶² J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 125; BN, *Rejestracja*, poz. 176.

⁶³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 91; BN, *Rejestracja*, poz. 400.

⁶⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 125; BN, *Rejestracja*, poz. 176.

⁶⁵ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 192; BN, *Rejestracja*, poz. 171.

⁶⁶ ADP, sygn. B 283, *Album Praelatorum et Canonorum Ecclesiae Insignis Collegiatae Pultoviensis a tempore erectionis huius venerabilis capituli, in quantum extabant documenta, cura et studio Vinc. Orzeszkowski praelati custodis coll. Pult. comparatum, in posterum a secretariis capituli continuandum, Pultoviae 1842*.

⁶⁷ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 284; BN, *Rejestracja*, poz. 317.

S[tanislau]s]-K[owalkowski]-C[anonicus]-P[ultoviensi] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.]⁶⁸;

3. *Lectura super V libris Decretalium*. Basel: Johann Amerbach, 1487–88. Vol. I–VI.

Pars I: Inscriptus Bibliothecae Capituli Pulthoviensis Registrator S[tanislau]s]-K[olakowski]-C[anonicus]-P[ultoviensis] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.]

Pars V: Ven[erabilis] Cap[ituli] Eccl[esiae] Coll[egiate] Pult[oviensis] Registr[ator] S[tanislau]s]-K[olakowski]-C[anonicus]-P[ultoviensis] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.]

Pars VI (2): Ven[erabilis] Cap[ituli] Eccl[esiae] Coll[egiate] Pult[oviensis] Reg[istrato]r S[tanislau]s]-K[olakowski]-C[anonicus]-P[ultoviensis] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.?⁶⁹;

4. *Porcastris Sigismundus de, De restauratione humidi*. Venice: Peregrinus de Pasqualibus, Bononiensis, 25 Oct. 1490 – *Indici Cap[ituli] Pultovien[sis] Reg[istrato]r „132” S[tanislau]s]-K[olakowski]-C[anonicus]-P[ultoviensis] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.]⁷⁰;*

5. *Sancto Georgio Ioannes Antonius de, Commentaria super Decretum*. Rome: [Andreas Freitag?], 1 July 1493 – *V[enerabilis] Cap[ituli] Eccl[esiae] Coll[egiate] Pult[oviensis] Registr[o] S[tanislau]s]-K[olakowski]-C[anonicus]-P[ultoviensis] m[anu] p[ro]p[ria] [XVII w.]*.

Reasumując, należy podkreślić, że piętnastowieczny zachowany zbiór kapitulny, tak katedralny płocki, jak i kolegiacki pułtuski, w pewnym sensie odzwierciedlają umysłowość, kulturę ducha i zainteresowania intelektualne swoich właścicieli. Zawartość treściowa pozwala na konstatację, iż był to typowy księgozbiór charakteryzujący się tym, że zaspokajał potrzeby duchownych w zakresie wykształcenia, jak również miał służyć kształtowaniu świadomości religijnej wiernych, czyli tzw. duszpasterstwu. Na podstawie analizy zawartości treściowej zasobu można wiele powiedzieć na temat wykształcenia donatorów, ich zainteresowań, pracy duszpasterskiej, a także pozycji, jaką cieszyli się w środowisku kościelnym.

⁶⁸ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 287; BN, *Rejestracja*, poz. 560.

⁶⁹ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 560; BN, *Rejestracja*, poz. 466 (P. I); 446 (P. IV); 467 (P. V); 468 (P. VI (2))

⁷⁰ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, nr 343; BN, *Rejestracja*, poz. 423.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Manuscript sources (Źródła rękopiśmienne)

Archiwum Diecezjalne Płockie:

Acta Capituli Plocensis ab anno 1538–1652, sygn. 5.

sygn. B 283, *Album Praelatorum et Canonicorum Ecclesiae Insignis Collegiatae Pultoviensis a tempore erectionis huius venerabilis capituli, in quantum extabant documenta, cura et studio Vinc. Orzeszkowski praelati custodis coll. Pult. comparatum, in posterum a secretariis capituli continuandum*, Pultoviae 1842.

sygn. 276a, *Bulla konfirmacyjna papieża Mikołaja V potwierdzająca erekcję i fundację kapituły kolegiackiej w Pułtusk. Wystawiona w Rzymie 30 IV 1449 r. w trzecim roku pontyfikatu papieża*.

Biblioteka Narodowa, Zakład Starych Druków:

Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939 roku.

Printed sources (Źródła drukowane)

Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 10, z. 20, red. M. Omilanowska, J. Sito, Warszawa 1999.

Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, w: *Archiwum Komisji Historycznej PAU*, t. 10, Kraków 1916.

Studies (Opracowania)

Góralski W., *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtusk*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1973, 26.

Graczyk W., *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003.

Graczyk W., *Paweł Giżycki, biskup płocki (1439–1463)*, Płock 1999.

Graczyk W., *Stanisław Łubieński, pasterz, polityk i pisarz (1574–1640)*, Tyniec–Kraków 2005.

Graczyk W., Marszałska J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.

Grzybowski M.M., *Biblioteka Seminarium Duchownego od 1710 do 1990*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003.

Grzybowski M.M., Zygmunt L., *Episkopat płocki w latach 1075–2015*, Płock 2015.

Kobylińska E., *Przyczynek do biografii Łukasza z Wilkanowa, doktora obojga praw i teologii (XV/XVI wiek) i dziejów jego księgozbioru*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, 51.

Mąkowski W., *Bartnicki Mikołaj (zm. 1516)*, w: *Polski słownik biograficzny* t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935.

Marszałska J.M., Graczyk W., *The lost collection of Incunabula of the Seminary Library in Płock*, Warsaw 2023.

Marszałska J.M., *Rozwój zainteresowań naukowych środowiska katedralnego płockiego w świetle zasobu XV-wiecznej książki*, w: *Postęp i zacofanie w kulturze Europy Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2015.

Nowowiejski A.J., *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930.

Ozorowski E., Gośliński Wawrzyniec, h. Grzymała (ok. 1530–zm. 1607), w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981.

Sawicka S., *Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rękopisów iluminowanych*, Warszawa 1952.

- Vetulani A., *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, 4, 3–4.
- Zachorowski S., *Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396–1425*, Kraków 1915.
- Zygner L., *Biskup Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla (ok. 1350–1425)*, Toruń 2020.
- Zygner L., *Wykształcenie uniwersyteckie biskupów płockich w wiekach XIV–XV*, „Roczniki Historyczne” 1999, 65.
- Żebrowski T., *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976.
- Żywczyński M., *Powstanie i cel kapituły puttuskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1955, 2.

NOTA O AUTORZE

Waldemar Graczyk – ks. prof. dr hab., historyk, badacz Mazowsza, kierownik Katedry Historii Średniowiecznej w Instytucie Historii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

ABOUT THE AUTHOR

Waldemar Graczyk – Reverend full professor, historian, researcher of Mazovia, the Head of the Department of Medieval History in the Institute of History at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.